

Klement Judit

Az őrlési forgalom jelentősége a fővárosi malomvállalatok nézőpontjából*

Vári András emlékére

Az őrlési forgalom intézményét az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) az egyik legfőbb rossznak tekintette, ami az 1880-as évtizedtől a magyar mezőgazdaságot és a gazdákat sújtotta.¹ Folyamatosan napirenden volt a kérdés az OMGE korabeli megnyilatkozásaiban és tanácskozásain, és ez az aktivitás – mivel az OMGE szándéka lassanként érvényre jutott – válaszlépésekre, reakcióra készítette főleg a fővárosi malomcégeket. Jelen tanulmányban azt szeretném bemutatni, piaci szereplőként hogyan érveltek a fővárosi malomcégek és képviselőik az őrlési forgalom mellett, mi volt az ellentét köztük és az OMGE között. Ugyanakkor mivel a vitában nemcsak az OMGE és fővárosi malomcégek vettek részt, röviden vázolom a kérdés kapcsán kirajzolódó további frontvonalakat, és kitérek az intézmény tényleges üzleti hatására is.

Az őrlési forgalom, vagy más néven kikészítési eljárás, kikészítési forgalom arra adott lehetőséget, hogy a malmok vámmentesen hozhassanak be gabonát az országba, amennyiben megadott határidőig őrlemény alakjában ki is viszik azt onnan. A kikészítési eljárás nem számított új keletű intézménynek, korábban is létezett már, és külföldön is ismert és alkalmazott támogatási forma volt.² Magyarországon az 1882. évi XVI. tc., az osztrák–magyar vámterület általános vámtarifájáról szóló törvény X. cikkejének 2. pontja tette lehetővé újbóli bevezetését általánosságban.³ A törvény végrehajtását

* Készült az OTKA 105086 (Vállalkozói kultúra a 19. században a csódiratok alapján) program támogatásával.

¹ Vári András is külön fejezetet szentelt a kérdésnek könyvében: Vári 2009.

² A kikészítési eljárás bármilyen más őrlési, kikészítési és kijavítási tevékenységhez is köthetett. (Például lényeges területe volt a fonalak, szövetek előállítás.) Németországban már 1881-ben bevezették, így a német és osztrák–magyar viszonylatban mozgó vámmentes áruk forgalmát már 1881-es rendelkezések szabályozták, megelőzve a monarchiabeli 1882-es törvényt. A német példa később is állandó hivatkozási alap maradt a fővárosi malmok számára.

³ 1850 óta Magyarország közös vámterületet képezett az Osztrák Birodalommal, ami a kiegyezés után is fennmaradt. A vámokat a két fél közösen állapította meg. Ez történt aktuálisan az 1882-es törvényben is. „A behozatali vámdíj alól mentesek továbbá [...] 2. Oly áruk és tárgyak, melyek kikészítés, kijavítás vagy feldolgozás végett hozatnak be a vámterületre, oly feltétel alatt, hogy a kikészített, kijavított vagy megmunkált áruk és tárgyak ismétli kivitele a pénzügyi hatóság által előre meghatározott idő alatt történjék, és hogy a behozott és ismét kivitt áruk azonossága biztosítható legyen.” (*Corpus Juris* 1882: XVI. tc. X. cikk.) A törvény végrehajtását – a malomiparon kívül – a pénzügyminiszter 1882. május

a malomiparra nézve konkrétan egy pénzügyminiszteri rendelet szabályozta ugyan-ezen évben.⁴

A rendelet szerint akkor volt vámmentes a behozott gabona, illetve akkor térítették vissza a behozott gabona után fizetett vámot, ha a beérkezést követő egy éven belül 100 kg búza után 70 kg búzalisztet, 100 kg rozs után 65 kg rozslisztet vittek ki.⁵ (Ezek az arányok egyébként hozzávetőleg megfeleltek a 100 egység gabonából kinyerhető hasznos őrlemény mértékének. A korpa vámmentesnek számított ebben a konstrukcióban.) Az illetékes vámhivatalnál mind a behozott gabonát, mind a kivitt őrleményt be kellett jelenteni, a malomtulajdonos pedig minden évre vonatkozóan külön „feldolgozási míveleti” (*Appretur-Verfahren*) könyvben vezette magának ugyanezen forgalmat, amit a vámhivatal bármikor ellenőrizhetett. A rendelet csak azt írta határozottan elő, hogy a kivitt őrleménynek „nemők szerint” egyezniük kell a behozott gabona nemével, tehát akkor vámmentes a behozott búza, ha búza-őrleményt szállít ki a vámterületről a gabonát behozó cég. Ennél részletesebb, szabatosabb áruazonosságról nem esik említés a rendeletben.⁶

A vámvisszatérítéssel a kormány vélhetőleg azt kívánta elősegíteni, hogy az 1882-től bevezetett gabonavámok ne befolyásolják negatívan a vámkülföldi liszt-kivitel volumenét, de ugyanakkor azt is meg kívánta előzni, hogy a vámmentes gabona árkonkurenciát teremthessen a vámbelföldi gabonának. A bevezetett vám miatt a malmok csak magasabb áron tudták beszerezni a számukra esetleg külföldről szükséges nyersanyagot, a gabonát. Ez megemelte az előállítás költségeit, s ezen keresztül az értékesítés költségeit is, arról nem is szólva, hogy a lisztexportot is egyre növekvő vámok sújtották, ami további költségnövelő tényező volt. A vámmentesen behozott gabona tehát e növekvő költségek egy részét tudta mérsékelni a malmok számára.

Az Osztrák–Magyar Monarchia vámpolitikája nem volt egyedi ekkoriban, az 1870-es évtized végétől, 1880-as évtized elejétől minden európai országban elkezdtek emelkedni az agrártermékek vámtételei, köszönhetően a világméretű termés-

28-i 30 959. számú körrendelete szabályozta. (*Rendeletek Tára* 1882: 482 skk.) (A jogszabályi idézetekben megtartottam az eredeti szóhasználatot, de átíráskor a mai helyesírást alkalmaztam.)

⁴ Pénzügyminiszter 1882. május 29-i, 30 974. számú körrendelete „az őrlés végett behozott vagy a vámküzetekbe kivitt gabnaneműek körüli eljárás iránt”. (*Rendeletek Tára* 1882: 665–668.)

⁵ „4. A vámvisszatérítés, illetőleg a behozott mennyiségből való leírás a lisztnek kiviteli vámkezelése alkalmával a kilépés igazolásával ellátott előjegyzési jegy felmutatása után és oly módon történik, hogy minden 70 kilogramm kivitt búzaliszt, illetőleg 65 kilogramm rozsliszt után 100 kilogramm búza, illetőleg rozs után a behozatalkor biztosított vámmilleték visszafizettetik. A liszt kiviteli kezelésének egy év alatt azon naptól kezdve, melyen a vámmilleték iránti igény fenntartása mellett behozott gabna átvétetett, meg kell történni.” (*Rendeletek Tára* 1882: 666.)

⁶ „3. A külföldre szállítandó őrlemények kiviteli kezelésre bejelentendők és azoknak nemők szerint egyezniük kell a vámmilleték visszatérítésének igénye mellett behozott gabnaneműekkel (búza, rozs stb.)” (*Rendeletek Tára* 1882: 666.)

növekedésnek, amit a szakirodalom agrárválság néven emleget.⁷ A világ gabonapiacait ekkortájt tömegesen árasztották el az amerikai, indiai, kanadai, orosz, argentin gabonaszállítmányok, ami állandóvá tette a mezőgazdasági termékek árának csökkenését és kiváltotta a gabonatermelő – főleg a gabonaexportáló – országok belső piacot védő vámpolitikáját. (Mai fogalmakkal, az agrártermékek piaca globalizálódott.) Az árak csökkenő és a vámok emelkedő mozgása gabonára és lisztre egyaránt érvényesült, sőt, eltérő mértékben, minden agrártermék esetében megfigyelhető volt. Ez az alaphelyzet hívta életre az úgynevezett agrár–merkantil, vagyis a mezőgazdasági és ipari érdekkörök ellentétét (nem csak) a Monarchiában, amely harcnak lett az egyik fő terepe itt az őrlési forgalom.

Az őrlési forgalom intézménye körül az 1890-es évtizedben forrósodott fel igazán a levegő az Osztrák–Magyar Monarchiában. Erőteljesen támadni kezdték mind a magyar és osztrák gazdakörök, mind az osztrák malomipar, de a magyar vidéki malomipar képviselői is. A magyar birodalomfélén e tekintetben az OMGE volt a leghangosabb. Sokféle vádat fogalmaztak meg az őrlési forgalommal szemben. A két legfontosabb az volt, hogy a Monarchia belső piacán lenyomja a gabona árát, illetve hogy a malmok visszaélnék vele. A gazdák, vagy más néven az agrárius körök szerint az őrlési forgalom azáltal segítette elő az árnyomást, hogy általa a Monarchia belső piacán nagy tömegben jelent meg gabona, ami szükségszerűen vezetett az árak további csökkenéséhez a vámhatáron belül. A visszaélést pedig elsősorban abban látták, hogy a malmok a behozott román vagy balkáni, gyengébb minőségű gabonából készült liszt helyett a drágább és jobb minőségű magyar alapanyagból készültet exportálták, vagyis a behozott gabona és a kivitt őrlemény, szerintük törvénytörő módon, nem volt azonos eredetű. Ráadásul – megítélésük szerint – a malmok a vámszabályokkal is visszaéltek, mivel rendszeresen kérvényezték az őrlemény kivitelére rendeletileg megszabott egy éves határidő meghosszabbítását. Egyes agrárius számítások szerint az országnak eleve nem is volt szüksége búza- vagy lisztexportra, mert a Monarchia belső piaca az 1890-es évtizedre képessé vált felvenni a megtermelt, előállított mennyiségeket. Tehát már csak ezért is ésszerűnek tartották az őrlési forgalom eltörlését.⁸

Mint láttuk, a pénzügyminiszteri rendelet nem írta elő a behozott és kivitt áru azonosságát, vagyis nem kellett igazolni, hogy a kivitt liszt a behozott gabonából készült-e. Pusztán a behozott áru nemével azonos, megfelelő tömegű őrlemény

⁷ A téma szakirodalma végtelenül kiterjedt nemzetközi viszonylatban. Hazai vonatkozásban lásd például: Sándor 1958; vagy az uradalomtörténeteket, például: Für 1969.

⁸ Vö. például Baross 1894. Az agrárius vélemények összefoglalására lásd: Vári 2009: 474–487. Az őrlési forgalom elleni agrárius támadás gyakran összekapcsolódott a tőzsdei határidős üzlet elleni felszólalásokkal. E tanulmányban nincs tér ennek tárgyalására, csak megemlítésére. A határidős üzlet kötésekor időben elkülönül a vásárlás és annak tényleges áruforgalommal való teljesítése. Az árakban a szállítás előtt hónapokkal állapodik meg vevő és eladó, ami csökkenti az árak változásából eredő kockázatot. Ezt az üzletkötési formát az agráriusok a gazdák becsapásaként értékelték, évekig harcoltak a tőzsdei betiltásáért, e tekintetben kevés eredménnyel. Vö. Ordódy 1901; Ruhland 1904.

kivitelét írta elő. Azon viszont lehetett vitatkozni, hogy vajon a törvény szövegének szelleméből nem ez következett-e. Fel is vetették több fórumon, így az országgyűlésben is. Wekerle Sándor miniszterelnökként megszólalva mindenesetre nem ezt gondolta:

„[A] vámtörvényeknek teljesen megfelel az, hogy a gabona bebocsáttassék, itten feldolgoztassák és úgy vitessék ki a külföldre a nélkül, hogy annak azonossága konstatálandó lenne. [...] A kikészítési eljárás során nemcsak a gabona olyan, melynél az árú azonosságát nem lehet konstatálni; hiszen a vas, a fémárúk egész serege olyan, hogy az árú azonossága, lehetetlen, hogy konstatáltassék. Hogyan konstatáljam én az árú azonosságát a vasnál, mely felolvasztatik; a gabonánál, mely más termény alakjában jelentkezik? Legyünk tisztában a szabályoknak és törvényeknek szellemével, legyünk tisztában azzal, hogyan alkalmaztatnak azok. Hiszen a ki kikészítési eljárást akar engedélyezni a gabonára, az legyen tisztában azzal, hogy pénzügyőrt oda nem állíthat, hogy annak a lisztnek azonosságát konstatálja.”⁹

A frontvonalak nem egyszerűen agrár- és merkantil oldal között húzódtak. Őrlési forgalom ügyében a fővárosi malomcégek érdekei ütköztek a magyar és osztrák gazdákéval, az osztrák és cseh malomiparéval, de még a vidéki malomcégekével is. A vámmentesen behozott gabona leginkább a budapesti malomvállalatoknak jelenthetett előnyt. Ezeknek a malmoknak az őrlési kapacitása messze meghaladta a monarchián belül rendelkezésre álló gabona mennyiségét, és leginkább e cégek termeltek valóban exportképes finom (nullás és egyes) lisztet. A gazdák a belső piac védelme érdekében elvből elleneztek a vámmentes agrártermék behozatalát. A hazai vidéki malomcégek többsége és a Monarchia más részeinek malomvállalatai pedig sokkal kevesebbet tudtak profitálni az őrlési forgalom előnyeiből, következésképpen nem is érezték igazán magukénak. A Monarchia osztrák oldalán tehát nem volt támogatója az őrlési forgalomnak, a magyar oldalon pedig – tekintve az agrárius körök erős politikai érdekérvényesítő képességét – bizonytalan volt a fennmaradása.¹⁰

Nem meglepő, hogy az őrlési forgalom frontján a küzdelem az agrárius körök egyértelmű győzelmével ért véget. 1896-ban először csak korlátozták az őrlési forgalom nyújtotta kedvezményt – 100 kg búza után 100 kg búzaliszt kivitelét írták elő –, majd 1900-tól végleg eltörölték magát az intézményt is. Jól érzékelteti ugyanakkor az őrlési forgalom kérdésének magyar viszonyokon túlnyúló karakterét, hogy az 1890-es évek végi gazdasági kiegyezési tárgyalások során az osztrák fél ragaszkot-

⁹ *Képviselőházi Napló* 1892: XX. 207. 1894. november 14. 378. ülésnap, interpellációk. Az agráriusok az ilyen megnyilatkozásaiért aposztrofálták Wekerlét „merkantil miniszterelnöknek”.

¹⁰ Klement 2010a.

dott az őrlési forgalom eltörléséhez, az 1907-es tárgyalások alkalmával pedig élesen ellenezte újbóli bevezetését.¹¹

Lássuk ezek után, mi volt az őrlési forgalom kérdésében a fővárosi malomcégek álláspontja.¹² A merkantilok úgy vélték, az őrlési forgalom (volt) az utolsó esély arra, hogy a magyar malomipar megtarthassa vámkülföldi piacait, s ezáltal életképességét. Mivel eleve elsősorban a fővárosi nagy gőzmalmok, s mellettük még néhány vidéki malomóriás szállított vámkülföldre lisztet, így a merkantil vélemények alapvetően az ő álláspontjukat képviselték, de a megszólalók többsége jellemzően valamelyik budapesti malomvállalat vezetőjeként dolgozott.

Az emlegetett vámkülföldi piacok egyrészt az 1880-as évektől érzékelhető agrárválság okozta árcsökkenés, másrészt az ezzel egy időben megugró mezőgazdasági vámok, liszt- és gabonavámok hatására váltak egyre nehezebben elérhetővé és megtarthatóvá a magyar malomvállalkozások számára. A vámok megnövelték az előállítás költségeit és az értékesítési árat, miközben az agrárválság során jelentkező mezőgazdasági árudömping lenyomta a liszt világpiaci árát. Ám a piacvesztés legfőbb oka az volt, hogy egy óriás konkurens jelent meg a világ globalizálódó lisztpiacán: a nyugat-európai piacokra ekkoriban tört be az Egyesült Államokból érkező, a magyarhoz hasonlóan jó minőségű és finomságú liszt, méghozzá alacsony áron és nagy mennyiségben.¹³

A merkantilok szerint¹⁴ a vámkülföldi piacok megléte biztosította a nagy kereskedelmi gőzmalmoknak, hogy kihasználják őrlési kapacitásukat, és ezáltal hatékonyan és gazdaságosan termeljenek. A hatékonyság azonban, állításuk szerint, nemcsak saját profitjukat biztosította, de általa a hazai piacra is olcsóbb lisztet tudtak termelni. Az olcsóbb liszt az országban alacsonyabb kenyérrájakat eredményezett. Sőt, a gazdaságos működés melléktermékeként jelentős mennyiségben és olcsón keletkezett takarmányozáshoz használt korpa is, ami az állattartás költségeit csökkentve az alacsonyabb hús- és tejárakat támogatta. Vagyis őrlési forgalom nélkül – mint mondták – szükségszerűen lett drága a kenyér, a hús és a tej,¹⁵ viszont olcsó a búza,

¹¹ Mivel Ausztria és Magyarország közös vámterület volt, az őrlési forgalom kérdése pedig a vámvisszatérítés miatt a vámkérdésekhez tartozott, közösen rendezendő kérdésnek számított. Így került a közös gazdasági kérdéseket eldöntő tízévenkénti gazdasági kiegyezések napirendjére is.

¹² Az őrlési forgalom védelmében nem csak annak fennállása idején szólaltak fel a malomipar képviselői, de a kérdést annak eltörlése után is napirenden tartották, emiatt fordul elő az áttekintés során, hogy már múlt időben beszélnek az intézményről.

¹³ Az észak-amerikai gabona hasonló szenttulajdonsággal bírt, mint a magyar: a kemény – „acélos” – gabonaszem lehetővé tette változatos minőségű, finomságú őrlemény előállítását. Nem véletlen, hogy az amerikai cégek komolyan érdeklődtek a magyar malomipari technológiai megoldások iránt, és alkalmazták is azokat. Erre bizonyíték: *Report* 1880: 12. 572.

¹⁴ A bekezdésben olvasható rövid áttekintés a következő munkákra épít: Bacher 1911; Bosányi 1892, 1894; Burchard-Bélaváry 1898; Fekete 1900.

¹⁵ Az érveik itt arra utaltak, hogy a századfordulón valóban meglódultak az élelmiszerárak. Ezt hívták a kortársak *drágaságnak*. Vö. Zachár – Bálint 1910.

ráadásul az elmaradó lisztexport miatt az ország bevételei is csökkentek. A malomcégek jövedelmeinek visszaesése pedig végeredményben azt eredményezte, hogy a vállalkozások kénytelenek voltak keresni a kartellmegállapodások, illetve a kölcsönös üzemredukciós megállapodások lehetőségeit,¹⁶ ami megint csak nem segíti az árak jövőbeli csökkenését. Érvelésük szerint tehát, ami rossz a malomcégeknek, az végső soron rossz az országnak és lakóinak is.

A vázolt érvelésből is kitűnik, hogy a merkantilok képviselői az exportra termelő malomipar nemzetgazdasági jelentőségét igyekeztek előtérbe állítani, s mindezt természetesen a korszak hangvételének megfelelően és az ellenfeleik érveire hasonlóan patetikus és nemzetföltő tónusban tálták. Bacher Emil, a Viktória Gőzmalom Rt. igazgatója például így írt 1911-ben:

„Igen szomorú jelenséget látok abban a fagyos és néma közönyben, mellyel a hazai közvélemény vámkülföldre irányuló liszt kivitelünk gyászos pusztulását nézi és tűri. [...] Minden áron meg kell akadályoznunk, hogy teljesen és végkép elveszítsük az összes külföldi piacokat, tehát évtizedek verejtékes munkájával megszerzett, oly megbecsülhetetlen gazdasági közkincset, melyre az országnak igen nagy szüksége van, sőt a jövőben még fokozottabb mértékben szüksége lesz. [...] Önök is, t. Uraim, tisztán fogják látni, hogy exportmalmaink a hajdanta elfoglalt büszke magaslatról önhibájukon kívül milyen nagyot estek és hogy mily mélyrehatóak azok a pusztítások, amelyeket az őrlési forgalom erőszakos megszüntetése malomiparunk legbecesebb vívmányiban véghezvitt.”¹⁷

Társadalmi szerepüket, presztízsüket erősítendő gyakran hivatkoztak Széchenyire, az ország ipari fejlődésében játszott szerepükre, jelentős munkaadói pozíciójukra, a minőségre, amelyet a termékeik a hazai és nemzetközi piacon képviselnek és arra, hogy gépipari megrendelőként a hazai ipar fejlődését is támogatják.

„Ha igaz, hogy a minden irányban kifejtett iparos-erő a civilizáció minden nagyobb lendületének, az anyagi prosperitásnak és a nemzetek politikai hatalmának alapfeltétele, úgy a már meglevő ipari erők elhanyagolása, bármi okból való magukra hagyása a közigazdasági legnagyobb vétkek közé sorolandó.”¹⁸

Az őrlési forgalommal szemben megfogalmazott agrárius érvek vitája ugyanakkor nem mutatott valódi véleménycserét. A merkantil álláspont egyszerűen tagadta, hogy az általuk behozott gabona a monarchiabeli árakat befolyásolni tudta volna.

¹⁶ Valójában a malomiparban nem jött létre kartell sem ekkor, sem később. Viszont rosszabb üzletekben gyakran felmerült, hogy a túltermelést a budapesti malomvállalatok közösen, kölcsönös üzemleállítással kezeljék. Ilyen tárgyalások rendszeresen folytak, gyakran nem sok eredménnyel.

¹⁷ Bacher 1911: 3, 5, 16–17.

¹⁸ Bosányi 1892: 77.

„Ott kezdődik a tévedések láncolata, hogy magyar malomipart egyáltalán képesnek tartják arra, hogy a magyar búza árára alakító befolyást gyakorolhat. Oly országra nézve, mely a saját szükségleténél többet termel, a világpiac árkinálata érvényesül. [...] Feledik a malomipar ellenségei, hogy a búza világcsikk s hogy annak ára nem egy ország, tehát hazánk viszonyaitól sem és nem is a fogyasztó országok aratási eredményeitől függ, hanem, hogy az árak magvát mindenkor az egész világ összprodukcója és összkonsumtója adja meg, tehát egyetlen ország sem, de legkevésbé kivitelre szorulók, nem követelhetik, hogy az árak nálunk másképen alakuljanak.”¹⁹

A gabona és az őrlemény eredetének azonosságát pedig lehetetlen és tarthatatlan feltételnek tartották. Nem is tagadták, hogy őrlés során keverték a vámmentesen behozott gabonát a vámbelföldön vásárolttal. Az eljárást az őrlési technikára vezették vissza.

„A magas őrlés rendszere mellett való őrlésnél ugyanis a malom különböző gabonafajokat vegyít össze a megőrlésre és e különböző gabonafajok egy bizonyos tömegének egyszeri felöntése a garatra adja aztán a különböző fajtájú lisztek, melyek közül a vámkülföldre való kivitt csakis a legfinomabb fajtájú, u.n. 0 és 1 számú búzaliszt igényli és bírja el, egyfelől mert ennek a drágább lisztnek Magyarországon, sőt a vámbelföldön is szűk körű piaca van népességünk vagyoni és táplálkozási viszonyai miatt, másfelől pedig mert ez a legjobb fajta liszt bírja csak el kiválósága miatt a drága szállítási díjat. Ha tehát valamely malom csupán csak külföldi búzát akarna felőrölni, egyrészt az abból készített lisztnek alig 20–25%-nyi részét (ennyi ugyanis a 0 és 1 számú legfinomabb liszthozadék) volna képes exportálni, másrészt pedig még ezt sem vihetné a vámkülföldre, a hová a magyar liszt csakis kiválósága és minden más liszt felett való superioritása miatt juthat ki, mert külföldi búzából készült lisztnek éppen ez a kiválósága és superioritása nem volna meg, mivelhogy ezt a kiválóságot és superioritást csakis a magyar föld termette búza adja meg legfinomabb lisztfajtánknak.”²⁰

Hasonlóan a lehetetlen kategóriába sorolták azt az 1896-tól 1900-ig érvényben volt feltételt, ami szerint 100 kg behozott búza vámmentességéhez 100 kg kivitt liszt volt szükséges.

„A 100 kg búza ellenében 100 kg liszt kivitele csak egyre jó: annak a körülménynek az igazolására, hogy az azonosságot az őrlési eljárásban a gazdakörök sem kívánják, mert annak a lehetetlenségnek decretálása, hogy a malom több gyártmányt vigyen ki annál, amennyit behozott, a gazdakörök kívánsága volt. Mivelhogy 100 kg búzából 100 kg lisztet gyártani nem lehet, természetes, hogy a termelők kénytelenek voltak idegen búzát is vegyíteni. A kiviteli hányad megállapításánál vagy a régi 75 és 65%-os tételre kellene visszatérni, vagy

¹⁹ Bosányi 1892: 69–70.

²⁰ Fekete 1900: 5.

el kellene fogadnunk a Német birodalom által inaugurált, a finomság szerint csökkenő százalékos tételt.”²¹

Az érvek és ellenérvek pengeváltásainak elemzése mellett, mindig is foglalkoztatott, mekkora lehetett az őrlési forgalom valódi hatása a malomvállalkozások üzleti eredményeire. Bár a korszakban a merkantil oldal egyöntetűen hangoztatta, hogy a magyar exportmalomipart az őrlési forgalom tartotta életben, s újbóli bevezetése újra paradicsomi viszonyokat eredményezne, már 1910-ben megjelent egy gazdasági elemzés Gärtner Henrik tollából a *Közgazdasági Szemlében*, amelyik azt fejtegette, hogy az őrlési forgalom eltörlése nem okozott lényeges törést a malomvállalatok működésében.²²

A kérdés eldöntéséhez a malommérlegek elemzése vitt közelebb. A vizsgálatot az teszi lehetővé, hogy a budapesti malmok jelentős többsége nyilvános számadásra kötelezett részvénytársaság volt, tehát mérlegeiket évente közzétették. Feldolgoztam hát az export-malomcégeknek számító budapesti malomvállalkozások mérlegeit. Egységes szerkezetre hozva a különböző mérlegstruktúrákat kinyertem belőlük a vállalatok főbb üzleti mutatóit: a nyereségességüket, a belső felhalmozási képességüket, valamint a külső források használatának mértékét, vagyis az eladósodottságukat. Ezekhez társítva vizsgáltam továbbá a malomvállalkozások által fizetett osztalék mértékét, valamint a részvényeik árfolyamának alakulását.²³

A malommérlegek alapján megállapítható, hogy a fővárosi malomvállalkozások az 1860-as és az 1870-es évtizedben éltek fénykorukat. Virágzó üzleti eredményeiket bár némileg visszafogta, alapjaiban nem rendítette meg sem az 1869-es, sem az 1873-as válság. A fővárosi malomvállalkozások számára tartós és elhúzódó „válságot” vagy – pontosabban fogalmazva – inkább piaci átrendeződést idézett elő azonban az agrárválság és az – időben ezt kísérő – élesedő verseny az amerikai liszttel. A mérlegek alapján üzleti eredményeik visszaesése az 1880-as évek közepétől vált kitapinthatóvá, a cégek akkortól már érezték a piaci feltételek megváltozását: nyereségességük jelentősen visszaesett. A piac ugyanakkor határozottabban, például a részvényárfolyamok esésén keresztül, csak az 1890-es évtizedtől tükrözte vissza a fővárosi malomvállalatok romló helyzetét. A budapesti malomvállalkozások hanyatlása tehát az 1880-as évtizedben éppen csak elindult, az 1890-es évtizedben viszont már mindenki számára közismert tényné vált. A hanyatlás mértékét jól érzékelteti, hogy az addig általában átlag feletti osztalékot fizető malomrészvények végleg kiestek az elitpapírok csoportjából.²⁴ A mérlegeket vizsgálva ugyanakkor az is kijelenthető, hogy az I. világ-

²¹ Fekete 1900: 23. A „régí 75 és 65%-os tétel” az 1882-es rendeletben megállapított őrlési arányokra utal pontatlanul, hiszen abban 70/65 szerepelt.

²² Gärtner 1910.

²³ A mérlegelemzés módszertani részleteit és levezetett eredményeit lásd: Klement 2012: 34–55.

²⁴ Erre már Mérő Katalin is rámutatott: Mérő 1987.

háború előtt ezek a vállalkozások még korántsem voltak csőd közeli helyzetben, sőt az 1906 utáni eredményeik újra bizonyos erősödés jegyeit mutatták.

Mindez arra enged következtetni, hogy a vállalkozások alkalmazkodtak a megváltozott piaci feltételekhez és megfelelő üzleti stratégiával, igaz sokkal szerényebb üzleti eredményességgel voltak képesek működni az amerikai liszt konkurenciájának árnyékában is. A mérlegek ugyanakkor azt is mutatják, hogy – a vállalkozások retorikájával ellentétben – az őrlési forgalom eltörlése nem gyakorolt jelentős befolyást erre az alkalmazkodási képességre. A mérlegelemzés alapján leginkább az a feltevés engedhető meg, hogy az őrlési forgalom bevezetése²⁵ segíthette a cégeket az alkalmazkodásban az 1880-as évtizedben, eltörlése azonban érdemben nem változtatott eredményeiken. Ennek ellenére az őrlési forgalmat még az I. világháború éveiben is visszasírták és azt várták, hogy a háború után majd újra életbe léphet.²⁶ Az I. világháború után azonban sokkal szomorúbb fejezet kezdődött a hazai és főleg a budapesti malomipar történetében.²⁷

FORRÁSOK

Corpus Juris, 1882.

Rendeletek Tára, 1882.

Képviselőházi Napló, 1894.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bacher Emil 1911: *A magyar malomipar*. Károlyi György kő- és könyvnyomdája, Budapest.

Baross Károly 1894: *A román búza és a malmok*. „Pátria” részvénytársaság nyomdája, Budapest.

Bosányi Endre 1892: *A malomipar szerepe és jelentősége közgazdaságunkban*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.

Bosányi Endre 1894: *A „malom-kérdés”*. Hornyánszky Viktor nyomása, Budapest.

²⁵ Az őrlési forgalom kérdésére koncentrálna nem ejttem szót egy másik lényeges kedvezményről, amit az állam a vasúti szállítás terén biztosított az ipar, köztük a malomipar szereplőinek is. Az 1880-as évek közepén Baross Gábor által a MÁV-nál bevezetett tarifarendszer jelentősen csökkentette a távolsági forgalom költségeit az újonnan államosított vasutak vonalain. Az agráriusok egyébként ezt a kedvezményt is sérelmezték.

²⁶ Hönich 1917.

²⁷ A budapesti malomipar háború alatti és utáni helyzetére lásd: Klement 2010b: 122–140.

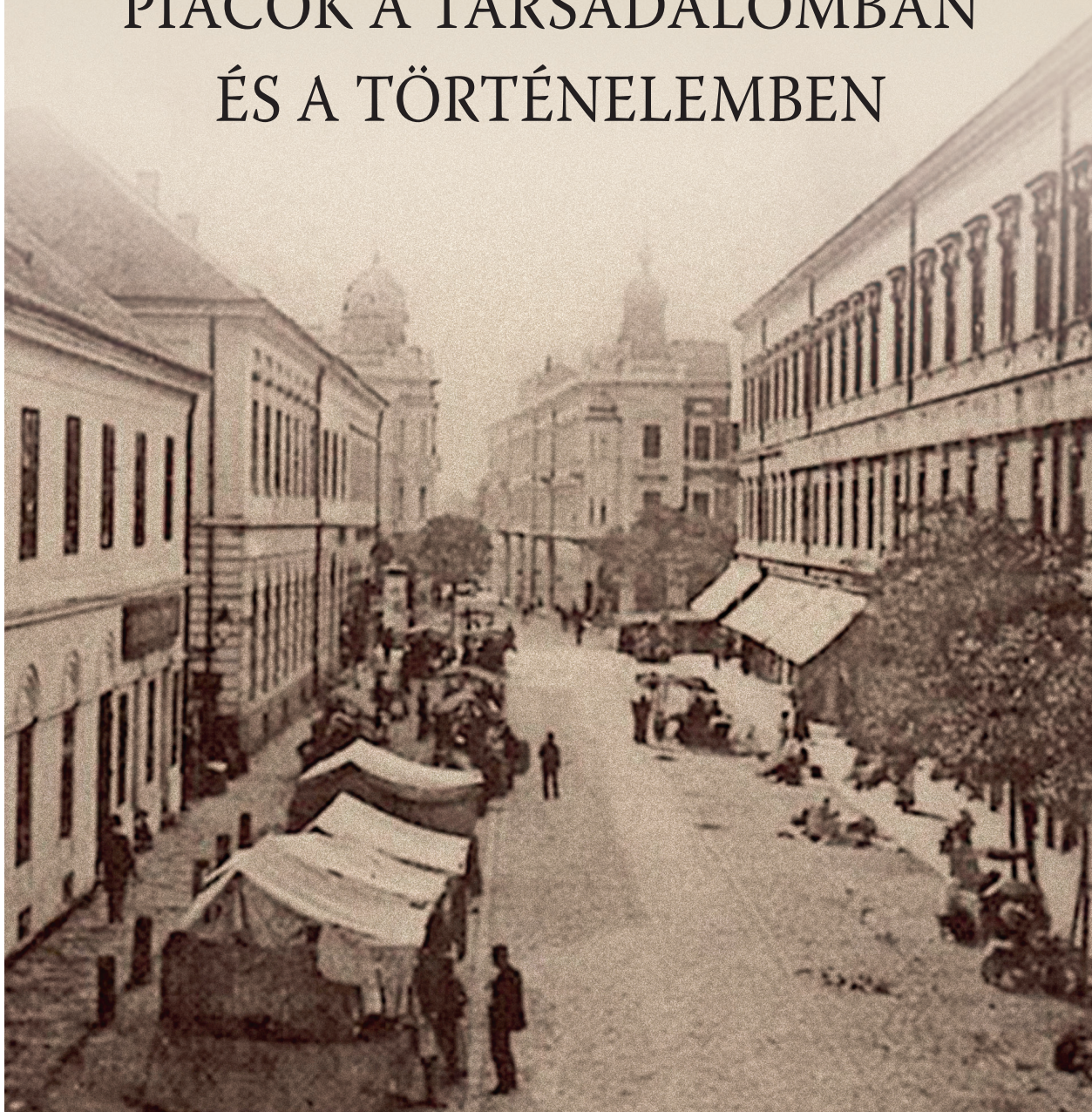
- Burchard-Bélaváry Konrád 1898: *A malomipar az ezredéves országos kiállításon.* (Különnyomat Matlekovits Sándor: „Az ezredéves kiállítás eredménye” című kiállítási főjelentés VIII. kötetéből.) Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.
- Fekete Ignác 1900: *Az őrlési forgalom.* Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest.
- Für Lajos 1969: *A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján, 1870–1914.* (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 4.) Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- Gärtner Henrik 1910: A budapesti malmok jövedelmezősége és az őrlési forgalom. *Közgazdasági Szemle* 775–795.
- Hönich Henrik 1917: *A budapesti malomipar a háború előtt és a háború után. Egy-néhány megjegyzés.* Kézirat gyanánt. Kiadja a szerző, az Atheneum irod. és nyomdai rt. nyomása, Budapest.
- Klement Judit 2010a: Merkantil vélemények a nemzeti gazdaságról a Monarchia gazdasági közösségében. In: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi magyar nemzet-építő diskurzusok.* (Atelier Könyvtár.) Atelier, Budapest, 301–311.
- Klement Judit 2010b: *Gőzmalmok a Duna partján. A budapesti malomipar a 19–20. században.* (Iparkodó Budapest.) Holnap Kiadó, Budapest.
- Klement Judit 2012: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében.* (Tálatum Sorozat 15.) Eötvös Kiadó, Budapest.
- Mérő Katalin 1987: Részvényárfolyamok alakulása a budapesti értéktőzsdén, 1864–1943. *Statisztikai Szemle* (65.) 12. 1239–1259.
- Ordódy Lajos 1901: *Miért olcsó a búza? A képviselő-választó gazdák tájékoztatására.* (Különnyomat a *Gazdasági Lapok* 1901. szeptember 1. és 8-iki számából.) k.n., Budapest.
- Report 1880: *Report on the production of agriculture as returned at the tenth census (June 1, 1880).* Department of the Interior, Census Office. Embracing general statistics and monographs on cereal production, flour-milling, tobacco culture, manufacture and movement of tobacco, meat production. Government Printing Office, Washington, 1883.
- Ruhland Gusztáv 1904: *A papírosbúza hatása a gabonaárakra.* (OMGE kiadványa.) Stephanum nyomása, Budapest.
- Sándor Pál 1958: *A XIX. század végi agrárválság Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vári András 2009: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898.* Argumentum Kiadó, Budapest.
- Zachár Gyula – Bálint Béla 1910: *A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai.* Ranschburg Gusztáv Könyvker., Budapest.

HAJNAL ISTVÁN KÖR – TÁRSADALOMTÖRTÉNETI EGYESÜLET

Rendi társadalom – polgári társadalom 26.

PIACOK A TÁRSADALOMBAN ÉS A TÖRTÉNELEMBEN

Piacok a társadalomban és a történelemben

Piacok a társadalomban és a történelemben

Rendi társadalom – polgári társadalom 26.

A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület
2012. évi, debreceni konferenciájának
kötete

Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület
Budapest, 2014

Szerkesztette:

Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit

Sorozatszerkesztő:

Valuch Tibor

A kötet megjelenését segítette a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatása és az egyesület támogatóinak 1%-os adófelajánlásai

Címlapon:

Debrecen, Rózsa utcai kirakodóvásár a 19–20. század fordulóján.

Ismeretlen szerző felvétele. (Magántulajdon)

© **Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és a szerzők**

Kiadja:

a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület

Nyomdai előkészítés:

Kalonda Bt.

Készült:

Kapitális Nyomda Kft.

Vezető:

Ifj. Kapusi József
ügyvezető igazgató

ISSN 2060-2332
ISBN 978-963-89463-2-4

Tartalomjegyzék

<i>Madarász Aladár: A láthatatlan kéz – szemelvények egy metafora „előtörténetéből”</i>	9
<i>Halmos Károly: Vásár, piac, forgalom</i>	35

DISKURZUSOK A PIACRÓL

<i>Szabadi István: Méliusz a „kétféle áros népről”</i>	55
<i>Fónagy Zoltán: A „lusta paraszt” és a piacgazdaság. A hagyományos és a modern gazdasági mentalitás konfliktusa a jobbágyfelszabadítás korában</i>	62
<i>Bódy Zsombor: Ipar, kereskedelem, mezőgazdaság. Az 1920-as évek magyarországi gazdaságpolitikai vitáinak néhány aspektusa</i>	76
<i>Paksy Zoltán: Szélsőjobboldali gazdasági elképzelések a két világháború között</i>	87

PIACKÖZPONTOK, HELYI PIACOK

<i>Gulyás László Szabolcs: Vásári forgalom és vásárolók a középkori Észak-Alföld és peremvidéke mezővárosaiban</i>	103
<i>Horváth Zita: Piacközpontok Zala megyében a 18. század második felében az úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata alapján</i>	115
<i>Kaposi Zoltán: A piac szerepe a nagykanizsai gazdaság változásaiban (1780–1914). Kanizsa mezőváros és földesurai</i>	126
<i>Fleisz János: Nagyvárad piaci funkcióinak változásai a 19. és 20. században</i>	138
<i>Szilágyi Zsolt: Hajnali Suttogó II. Kecskeméti gyümölcskereskedők a 20. század első felében</i>	147
<i>Papp Imre: Párizs élelmiszerfogyasztása és élelmiszerellátása a 18. század végén</i>	162

PIACI SZEREPLŐK

<i>Tózsza-Rigó Attila: „Virtuális piac.” A nyugat-magyarországi polgárok üzleti hálózata a délnémet, osztrák és a morva–cseh térségben, a 16. században</i>	177
<i>Hudi József: A pápai Főiskolai Nyomda üzletpolitikája a reformkorban</i>	191
<i>Somorjai Szabolcs: Közvetítők a 19. század első felének pesti hitelpiacán.....</i>	199
<i>Klement Judit: Az őrlési forgalom jelentősége a fővárosi malomvállalatok nézőpontjából</i>	211
<i>Szűts István Gergely: A Herendi Porcelángyár Rt. budapesti üzletének vendégköre egy irodai napló alapján (1938–1939).....</i>	221
<i>Kuczai Tibor – Tóth Lilla: Kockázatok kezelése bizonytalan minőségű áruk piacán.....</i>	232

A MUNKAERŐPIAC MŰKÖDÉSE

<i>Alabán Péter: Borsodi falvak mint az ipari munkaerőpiac bázisai? Társadalomtörténeti vizsgálatok a Hangony völgyében.....</i>	247
<i>Nagy Péter: Munkaerőpiac, foglalkoztatás, munkaadói és munkavállalói stratégiák Ózdon a 20. század közepén</i>	262
<i>Szendrei Eszter: A munkaerőpiac működésének jellemzői egy Jász-Nagykun-Szolnok megyei településen</i>	275
<i>Makkai Béla: Székely és csángó kivándorlók, bukovinai székely idénymunkások a román munkaerőpiacon.....</i>	285
<i>Tóth-Matolcsi László: Migráció a munkaerőpiacon. Állami szerepvállalás a munkaerő migrációjában.....</i>	299
<i>Zaccaria Márton Leó: Esélyegyenlőség és munkaerőpiac</i>	309
<i>Fekete Sándor: Felsőoktatás-piac és tehetséggondozás a Bologna-folyamat tükrében</i>	322

EGYEDI PIACOK

<i>Pósán László</i> : A halpiacok működése a középkori Hanza-kereskedelemben	337
<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i> : A földforgalom fékezésének társadalmi következményei a Jászkun területben. A jászkun földtulajdon és piacosításának szabályozása	350
<i>Szalisznyó Lilla</i> : „Imhol a' Jelentés.” A magyar irodalom propagálása a 19. század első évtizedeiben.....	368
<i>Halász Imre</i> : Az idegenforgalmi piac kialakulása Dunántúlon a 19. században	380
<i>Ispán Ágota Lídia</i> : „Nehéz itt helytállni kérem.” Kulturált kereskedelem a szocializmusban	392
<i>Takács Erzsébet</i> : A szingularitások piaca. Lucien Karpik szociológiai recepciója.....	407
<i>Dén-Nagy Ildikó – Király Gábor</i> : CouchSurfing. Reciprocitás és bizalom egy online párosítási piacon.....	422

PIACON TÚLI PIACOK

<i>Völgyesi Orsolya</i> : Kereslet és kínálat a rendi politikában. Kossuth Lajos Pest megyei követté választása 1847-ben	435
<i>Tóth Árpád</i> : Az evangélikus polgárság házassági piacának alakulása a tiszáninneni kerületben 1750 és 1850 között	448
<i>Örsi Julianna</i> : A jászkun értelmiség házassági piaca	463
<i>Magos Gergely</i> : Patika panama. A korrupció mint gazdasági cserekapcsolat.....	480
<i>Farkas Gyöngyi</i> : Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején.....	493
<i>Bezsenyi Tamás</i> : „Munka után, estefelé”. Gyári munkások társadalmi munkája és a fusizási módszerek az 1960-as évek Magyarországon	502
Szerzőink.....	517
Table of contents	521
Abstracts	525